

УДК 2-75(477)»1914/1919»

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2025.02.208>

Василь ДЕНИСЮК

кандидат історичних наук, доцент

Волинський національний університет імені Лесі Українки

м. Луцьк, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1660-0070>

МИЛЕЦЬКЕ ДУХОВНЕ УЧИЛИЩЕ В 1914–1919 РР.: ОРГАНІЗАЦІЯ, НАВЧАННЯ, ВЧИТЕЛІ ТА УЧНІ

Анотація. У статті досліджено розвиток Милецького чотирикласного духовного училища на завершальному етапі свого функціонування. Ключовими темами, що були розглянуті в статті, стали: місце Милецького училища в системі духовної освіти, його розвиток в умовах війни і революційних змін, викладацький склад та учні, зміст і підходи до навчання.

Мета статті – комплексно дослідити історію Милецького духовного училища в 1914–1919 рр. Духовні училища надавали початкову духовну освіту. Їхні випускники мали право поступати до семінарій, зокрема до Волинської духовної семінарії. Проаналізовано головні фактори, що впливали на функціонування училища у цей період, перш за все війна, евакуація, суттєве ускладнення економічної ситуації, інші виклики воєнного часу. Евакуація училища відбулася в 1915 р. до Житомира і Катеринослава, потім заклад освіти знову повернувся до Житомира у 1916 р., де залишався аж до 1919 р. Цей процес проходив за вкрай складних обставин. Завдяки цьому, близько трьох років училище функціонувало в губернському центрі.

Встановлено адміністративні, педагогічні та допоміжні посади в училищі, а також персональний склад, який обіймав їх. Вчителі зіткнулися з такими складними економічними викликами, як інфляція, дефіцит товарів тощо. Проте заробітна плата теж зростала. Проаналізовано персональний склад учнів та його головні характеристики, зокрема те, що учні були переважно синами церковних осіб, часто померлих, і походили майже виключно з території трьох повітів Волинської губернії: Володимир-Волинського, Ковельського та Луцького.

Визначено особливості освітнього процесу та змісту предметів. Система навчання була традиційною для початку XX ст. і відповідала прагненням церковних діячів: з одного боку, дати учням ключові знання та навички, необхідні для церковної роботи, і сформулювати патріотичні щодо Російської

імперії переконання, з іншого, – реагувати на виклики часу щодо світської освіти. Крім того, у цей час через політичні причини відбулося уведення нових предметів, зокрема української мови та історії України. Поставала традиційна для духовних училищ проблема – перевантаження учнів та зниження якості навчання.

Припинення функціонування училища пов'язано із захопленням Східної Волині більшовиками, Західної – польською владою. Керівництву училища не вдалося знайти підтримки та дозволу на продовження роботи.

Ключові слова: духовне училище, церковна освіта, Перша світова війна, евакуація, зміст навчання, методика навчання, вчителі, учні.

Vasyl DENYSIUK

PhD (History), Associate Professor

Lesya Ukrainka Volyn National University

Lutsk, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1660-0070>

MYLTSI THEOLOGICAL SCHOOL IN 1914–1919: ORGANIZATION, TEACHING, TEACHERS AND STUDENTS

Abstract. The article examines the development of the Myltsi four-class theological school at the final stage of its functioning. The key topics considered in the article were: the place of the Myltsi theological school in the system of theological education, its development in the conditions of war and revolutionary changes, teaching staff and students, content and approaches to education.

The purpose of the article is to comprehensively research the history of the Myltsi theological school in 1914–1919. Theological schools provided primary theological education. Their graduates had the right to enter seminaries, in particular, the Volyn theological seminary. The main factors that influenced the functioning of the school during this period were analyzed, primarily war, evacuation, a significant complication of the economic situation, and other challenges of wartime. The school was evacuated in 1915 to Zhytomyr and Katerynoslav, then the educational institution returned to Zhytomyr in 1916, where it remained until 1919. This process took place under extremely difficult circumstances. Due to this, the school functioned in the provincial center for about three years.

Administrative, pedagogical and auxiliary positions in the school were established, as well as the personnel who occupied them. Teachers faced such difficult economic challenges as inflation, shortages of goods, etc. However, salaries also grew. The personal composition of students and its main characteristics were analyzed, in particular, the fact that students were mainly sons of church figures,

often deceased, and came almost exclusively from the territory of three counties of the Volyn province: Volodymyr-Volynskyi, Kovel and Lutsk.

The features of the educational process and the content of subjects were determined. The education system was traditional for the beginning of the XX century and corresponded to the aspirations of church figures, on the one hand, to give students key knowledge and skills necessary for church work and to form patriotic beliefs about the Russian Empire, on the other hand, to respond to the challenges of the time regarding secular education. In addition, at this time, for political reasons, new subjects were introduced, in particular the Ukrainian language and history of Ukraine. The traditional problem for theological schools arose – overloading of students and a decrease in the quality of education.

The termination of the school's functioning is associated with the capture of Eastern Volyn by the Bolsheviks, Western Volyn – by the Polish authorities. The school management was unable to find support and permission to continue work.

Keywords: theological school, church education, World War I, evacuation, content of education, teaching methodology, teachers, students.

Постановка проблеми. У роки Першої світової війни заклади освіти переживали скрутні часи. Вони перебували під сильним тиском обставин, як то загроза військових дій, евакуація, матеріальні труднощі, зміна влади тощо. На прикладі Милецького духовного училища, що перед війною розміщувалося в містечку Мацеїв Ковельського повіту, було проаналізовано ключові елементи його організації, викладацького та учнівського складу, змісту та методики навчання.

Аналіз досліджень. Проблеми історії Милецького духовного училища вперше торкнувся краєзнавець В. Рожко [Рожко, 1994]. Тему розвитку духовних училищ на Правобережній Україні досліджували О. Максимчук [Максимчук, 2025], О. Тарасенко [Тарасенко, 2010]. Питання функціонування церковних навчальних закладів на Волині після Першої світової війни вивчали В. Борщевич [Борщевич, 2008] та І. Скакальська [Скакальська, 2011]. Незважаючи на дослідження теми духовної освіти загалом і деяких училищ Правобережної України, історія розвитку Милецького духовного училища залишається дотепер невивченою. Крім того, особливо актуальним залишається вивчення історії освітніх закладів в умовах воєнного часу та революції.

Мета статті – дослідити історію розвитку Милецького духовного училища в 1914–1919 рр., зокрема таких питань: евакуацію та вплив інших факторів воєнно-політичного характеру на училище, викладацький склад та учнів у навчанні, проблеми освітнього процесу (успішність, дисципліна тощо), зміст і методику навчання.

Виклад основного матеріалу. На початку XX ст. мережа навчальних закладів охоплювала різні як за характером освіти, так і підпорядкуванням школи. Заклади, що функціонували у Волинській губернії в цей час, можна поділити на початкові, середні та професійні. Вони могли фінансуватися з

різних джерел: вищими державними органами, міською владою, приватними особами. Незважаючи на запити економіки та суспільства, рівень писемності у волинських містах в 1897 р. був нижчим, ніж у Російській імперії. Навіть зростання кількості навчальних закладів наприкінці XIX – на початку XX ст. не ліквідувало нагальної потреби в закладах освіти, зокрема початкових [Прищепа, 2010. С. 214, 216–217, 224–226].

У першій половині XIX ст. була встановлена триступенева система духовної освіти: училища, семінарії та академії. У ній повітовим училищам відводилася роль закладів нижчої освіти, які готували вступників для семінарій [Максимчук, 2025. С. 56]. На початку XX ст. у Волинській губернії функціонувало одна православна семінарія та шість духовних училищ, з них чотири – в Житомирі та Кременці [Прищепа, 2010. С. 232].

Милецьке духовне училище було засноване єпископом Йосипом Семашком у 1833 р. в містечку Мильці Ковельського повіту. Від самого початку воно відігравало важливу роль для церковної освіти духовенства Луцького, Ковельського та Володимирського повітів [Рожко, 1994. С. 188].

Проте за кілька десятків років будівлі закладу стало непридатними для навчання. Духовенство Милецької духовно-учбової округи, що включала Ковельський, Луцький і Володимир-Волинський повіти, активно піднімало та обговорювало від 1886 р. питання переведення училища з містечка Мильці. На З'їзді благочинних депутатів Милецького округу 7–18 вересня 1890 р. було запропоновано два варіанти: містечко Мацеїв та місто Володимир-Волинський. У Мацеєві граф Ксаверій Міончинський запропонував училищу садибу з будівлями для продажу, що стало вирішальним у виборі. У серпні 1891 р. садибу було куплено. У 1894 р. училище переїхало туди [ДАВО, Ф. 517. Спр. 15. 1890–1920. Арк. 1–2, 9–10].

Навчання відбувалося в Мацеєві до літа 1915 р. У зв'язку з наближенням фронту, у червні 1915 р. розпочалася підготовка до евакуації. В липні того ж року за вказівкою військової влади училище переїхало до Житомира, звідти – до Катеринослава. Під час евакуації Синод наказував усім освітнім закладам «святині, цінності і документи... вивозити в Москву». Більше того, через погану організацію воєнною владою евакуаційного процесу церковні речі училища (два Євангелія, чаша, напрестольний хрест, ікона та ін.), імовірно, були загублені. У 1916 р. училище повернулося до Житомира, де воно проводило навчання до 1919 р. [ДАВО, Ф. 517. Спр. 12. 1915. Арк. 8–9зв., 21–21зв., 32–34].

В обставинах бурхливих змін 1918–1919 рр., коли влада в Житомирі періодично змінювалася, правління Милецького училища намагалося балансувати із урахуванням нових вимог. Коли містом керувала адміністрація УНР, зокрема в лютому–травні та вересні 1919 р., керівництво навчального закладу використовувало печатку з тризубом і написом «УНР. Правління Милецької дух. хлоп'ячої школи в м. Мацеєві», а переписку з міськими органами правління згодом почали вести українською мовою (тоді ж діловим став вчитель української мови М. Кваснецький). Коли Житомир контролювали

більшовики, зокрема влітку 1919 р., використовувалася печатка з написом «Педагогічна рада колиш. Мілецького духовного училища. УССР» [ДАВО, Ф. 517. Спр. 9. 1919. Арк. 3–4, 8, 13, 16, 23]. Очевидно, такі зміни не тільки відображали прагнення адміністрації училища пристосуватися до складних умов, але й були пов'язані з глибшими трансформаціями та боротьбою в середовищі православного духовенства Волині двох тенденцій: проукраїнської та промосковської, що увиразнилося у 1920–1930-х роках [Борщевич, 2008. С. 251–252; Скакальська, 2011. С. 228–230].

У вересні 1919 р. відбулося дві важливі для училища події. Більшовики, що захопили Житомир, припинили роботу всіх церковних навчальних закладів. Керівництво училища так описало ці події: «Коли Житомир було зайнято більшовиками, то всі духовні школи було покасовано і платню учителям було видано тільки по м. серпень 1919 року. Таким чином службовці школи опинились без діла і без усяких засобів до життя» [ДАВО, Ф. 517. Спр. 15. 1890–1920. Арк. 31–32зв.]. Справді, бухгалтерські книги училища засвідчують зупинку видачі зарплат у жовтні 1919 р. за попередній місяць [ДАВО, Ф. 517. Спр. 1. 1919. Арк. 7–8].

Тоді ж, у вересні 1919 р., приміщення закладу в м. Мацеїв було передано дитячому будинку. У жовтні 1919 р. правління школи повернулося до Мацеєва. Керівництво училища згадувало, що «після двотижневої подорожі з великим труднощами і небезпекою для власного життя з сімействами голодні і майже без грошей (кошти на дорогу ми одержали від продажу своєї одежі і усякого власного майна; державних грошей правління не мало ні копійки через те, що примушені були більшовицькою владою все здати до скарбниці, а взяти з скарбниці не дозволялось нічого) добрались до Мацеєва». Там було виявлено, що садиба зайнята дитячим притулком. Місцева влада не могла вирішити це питання самостійно, хоча й обіцяла створити окрему комісію для вирішення проблеми. Однак питання залишалося невирішеним і в середині 1920 р. По суті, у цей час Мілецьке духовне училище припинило існування [ДАВО, Ф. 517. Спр. 15. 1890–1920. Арк. 35].

Штат службовців повітового духовного училища (адміністрація, педагоги та допоміжний персонал) відповідав його розряду. Їхні зарплати визначалися окладами та рангами [Максимчук, 2025. С. 78]. Мілецьке духовне училище керувалося доглядачем училища. Він мав ключові повноваження у сфері навчального процесу, розподілу коштів, управління. Напередодні війни і аж до своєї смерті у травні 1917 р. цю посаду займав Павло Лук'янович. Після того був призначений новий доглядач – Леонід Клюковський, який перед тим вчителював у цьому ж училищі.

Другою за важливістю посадою в училищі був помічник доглядача, що відповідало посаді заступника керівника навчального закладу. У перші роки війни помічником доглядача був Олександр Макаревич, який змушений був виконувати обов'язки доглядача після смерті П. Лук'яновича з травня по листопад 1917 р. Лише в кінці 1917 р. помічником училища став інший

колишній вчитель закладу Б. Панченко. Крім адміністративних функцій, люди на цих посадах виконували і вчительські обов'язки, читаючи певні предмети в класах [ДАВО, Ф. 517. Спр. 15. 1890–1920. Арк. 17–18; ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 35–36].

Напередодні війни в училищі були такі вчительські та допоміжні посади: 1) учитель арифметики, географії і природознавства (на той момент її займав Леонід Клюковський), 2) учитель церковного співу Микола Кваснецький, 3) учитель російської мови Борис Панченко, 4) учитель латинської мови Аполон Амасійський, 5) учитель грецької мови та історії Олександр Скоробацький, 6) учитель підготовчого класу (всіх предметів за винятком церковного співу) Каліст Селецький, 7) учитель чистописання та креслення Афанасій Юзвінькевич, 8) економ училища диякон Олександр Тарановський, 9) діловод Михайло Малевич, 10) фельдшер Кодрат Стельник, 11) «больнична дама» Єлена Войцеховська [ДАВО, Ф. 517. Спр. 12. 1915. Арк. 46–46зв.]. Окрім того, за поведінкою учнів наглядали два наглядачі [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 23].

Частина службовців мала дипломи кандидатів богослов'я та високі державні ранги, зокрема, доглядач училища П. Лук'янович, помічник доглядача О. Макаревич та вчитель, пізніше доглядач, Л. Клюковський – статського радника. Відповідно, річний оклад доглядача становив 3 150 руб., Л. Клюковського – 2 950 руб., а, скажімо, вчителя церковного співу, колезького асесора Миколи Кваснецького – 725 руб. [ДАВО, Ф. 517. Спр. 12. 1915. Арк. 4–7]. У порівнянні із зарплатами початкових училищ це були досить великі гроші [Рудницька, 2007. С. 54]. Окрім рангових грошей, вчителі отримували доплату за досвід (так звані «трирічні» та «п'ятирічні»), а також за певні обов'язки, наприклад, за обов'язки доглядача, завідувача бібліотекою, додаткові уроки, класне виховання тощо. В умовах інфляції, спричиненої воєнними та революційними обставинами, вчителі отримували також особливу надбавку на утримання. Часом навіть в цих умовах здійснювалося преміювання. Виплати вчителям зростали відповідно до інфляції, але не рівномірно. У 1919 р. дещо змінилися підходи до нарахування виплат. Враховувалася перш за все кількість годин, які офіційно відпрацював вчитель. Зокрема, чотири вчителі отримали по 1800 руб. за 36 годин тижневого навантаження у серпні 1919 р., два вчителі – по 1500 руб. за 30 год., одна вчителька – 900 руб. за 18 год. [ДАВО, Ф. 517. Спр. 1. 1919. Арк. 4–6, 12–12зв., 14, 17зв., 50].

Станом на серпень 1917 р. в училищі працювали такі вчителі: Б. Панченко, М. Лисаковський, Л. Клюковський, О. Соколов, М. Кваснецький, А. Юзвінькевич, а також діловод М. Малевич [ДАВО, Ф. 517. Спр. 15. 1890–1920. Арк. 17–18]. Вони несли відповідальність за навчальний заклад аж до кінця 1919 р. У першій половині 1919 р., окрім згаданих викладачів, в училищі працював також учитель підготовчого класу К. Селецький, виконувач обов'язків лікаря училища Митрофан Базилевич, вчителька німецької мови Людмила Рудницька [ДАВО, Ф. 517. Спр. 1. 1919. Арк. 14, 17зв., 21].

Кількість учнів залежала від різних факторів і могла коливатися в різні роки цього складного періоду. У 1913–14 р. в училищі навчалося 122 учнів, в 1914–15 н.р. – 197 учнів, у 1916–17 н.р. – 126 учнів, зокрема в підготовчому класі – 46 учнів, в першому – 24, другому – 17, третьому – 25, четвертому – 14 [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 23–23зв., 33–34; ДАВО, Ф. 517. Спр. 14. 1914–1918. Арк. 1–14]. Майже всі учні походили з території Луцького, Ковельського та Володимир-Волинського повітів, що відповідало Милецькому навчальному округу. Станом на 1914–15 н.р. 92,4% учнів походили з цих територій (Див. табл. 1). В абсолютній більшості це були сини священників та інших церковних осіб, часто померлих (у 1914/15 н.р. вони складали 86,8% і 13,7% відповідно), зрідка – сини селян або представників інших соціальних груп. Учні приймалися до училища в 9–11 років. Проте, оскільки частими були випадки, коли учнів залишали в класі на рік, в четвертому класі могли навчатися не тільки 14-ти, але й 16-річні юнаки [ДАВО, Ф. 517. Спр. 14. 1914–1918. Арк. 1–14].

Таблиця 1.

**Учні Милецького духовного училища в 1914/15 н.р.
[ДАВО, Ф. 517. Спр. 14. 1914–1918. Арк. 1–14].**

Клас	Сини церковних осіб (священників, псаломщиків та ін.)	Походження			Загальна кількість, у %
		з Володимир-Волинського, Ковельського або Луцького повіту, кількість, у %	з території поза Володимир-Волинським, Ковельським або Луцьким повітами, кількість, у %		
	загалом, кількість, у %	в т. ч. сироти, кількість, у %			
підготовчий	34 особи, 87,2%	4 особи, 10,3%	34 особи, 87,2%	4 особи, 10,3%	39 осіб, 100%
1	32 особи, 76,2%	5 осіб, 11,9%	39 осіб, 92,9%	3 особи, 7,1%	42 особи, 100%
2	41 особа, 93,2%	4 особи, 9,1%	41 особа, 93,2%	4 особи, 9,1%	44 особи, 100%
3	38 осіб, 90,5%	4 особи, 9,5%	40 осіб, 95,2%	2 особи, 4,8%	42 особи, 100%
4	26 осіб, 86,7%	10 осіб, 33,3%	28 осіб, 93,3%	2 особи, 6,7%	30 осіб, 100%
Усього	171 особа, 86,8%	27 осіб, 13,7%	182 особи, 92,4%	15 осіб, 7,6%	197 осіб, 100%

Для класифікації успішності учнів використовували трирозрядну систему. До першого розряду в четвертому класі 1916–17 н.р. було віднесено лише одного учня – Володимира Шимунека, до другого – вісім, до третього – теж вісім. Учні перших двох розрядів склали усі екзамени, причому В. Шимунек, син селянина-чеха, – на «відмінно» усі предмети. Учні третього розряду – мали хоча б один нескладений екзамен (переважно з російської мови). Випускники четвертого класу училища зараховувалися до Волинської семінарії, яка розміщувалася в Житомирі [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 7], що було поширеною практикою [Тарасенко, 2010. С. 124].

В 1918–19 н.р. середній бал в підготовчому класі становив 3,37 (за п'ятибальною системою оцінювання), в першому – 3,29, другому, третьому і четвертому – 3,2. Найнижчі оцінки учні отримували переважно з грецької і латинської мов та арифметики [ДАВО, Ф. 517. Спр. 11. 1919. Арк. 12–18зв.] (проблеми з цими мовними предметами були типовими і для інших училищ у попередні десятиліття [Тарасенко, 2010. С. 127]). Ключовим фактором проблем у навчанні учнів були війна та зубожіння населення. Вчителі училища вважали в 1919 р., що «незадовільні успіхи учнів пояснюються ненормальними умовами, в яких проходить навчальне життя». У травні того ж року через загрозу війни (бойові дії велися неподалік від Житомира) та продовольчу кризу в місті було вирішено раніше завершити навчання і перевести учнів у старші класи по відгуках вчителів [ДАВО, Ф. 517. Спр. 11. 1919. Арк. 12–18зв.]. Проте порівняння успішності учнів Милецького духовного училища з Уманським в 1890-х роках дає підстави стверджувати, що ситуація не була така критична, особливо зважаючи на вищенаведені обставини [Максимчук, 2025. С. 171–172].

Вихованню учнів та їхній поведінці надавали особливого значення. За кожним класом був закріплений наглядач. Повноваження у цьому контексті мали усі вчителі та адміністрація. У 1914 р. було зафіксовано, що зі 122 учнів, які навчалися тоді, 26 учнів здійснили «проступки» (21%). До поширених проступків відносили: погану поведінку в церкві, пропуски уроків через лень, крадіжки, лихослів'я, лихі написи на стінах [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 22–24].

Вільний від занять час учні проводили у розвагах та іграх. Літом учні вправлялися на гімнастичних снарядах, грали в м'яч, палички, кеглі, що було улюбленою грою, в крадії, пускали повітряних зміїв, грали в солдатів. Зимом в гарну погоду учні грали в сніжки, каталися на ковзанах, в погану – грали в класах («в кільце», «шило, kota і мишу», «золоті ворота», «дядько Яків» та ін.). Учні старших класів займалися плетенням та грою на музичних інструментах [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 67].

Тимчасове розташування Милецького духовного училища у 1916–1919 рр. у м. Житомир створювало додаткові можливості для учнів та заодно проблеми для освітнього процесу. У місті розміщувалася низка інших навчальних закладів, які пропонували інші підходи до навчання. В лютому 1919 р. це призвело до втечі трьох учнів з училища до «юнацької школи». Двох з них було повернуто

до училища, проте третій – Володимир Шимунек, який вважався найкращим учнем четвертого, випускного, класу, – категорично відмовився продовжувати вчитися в училищі. Більше того, станом на 1 березня 1919 р. зовсім не повернулися до навчання 28 учнів. Проте обставини такого порушення були не до кінця зрозумілі, оскільки у цей час на Волині відбувалися важкі бої. Тому керівництво училища постановило: «У зв'язку з особливими обставинами... моменту, остаточне судження про означених учнів відкласти...». Тоді ж було зафіксовано відсутність оплати за навчання у 23-х учнів. Частина з них було звільнено від оплати через важке матеріальне становище, батьків інших було сповіщено про загрозу виключення [ДАВО, Ф. 517. Спр. 1. 1919. Арк. 5–8].

Навчальний процес ґрунтувався на класно-урочній системі. Училище містило п'ять класів: підготовчий та від першого до четвертого. Кількість учнів у класі була досить різною. Навчання велося від понеділка по суботу включно в кожному класі, по 3–4 уроки на день у першому і другому класах, по 4 – у третьому та четвертому [ДАВО, Ф. 517. Спр. 11. 1919. Арк. 30–31].

Перед війною в училищі викладалися такі предмети: церковний спів, географія, історія, катехізис, церковний статут, священна історія, арифметика, природознавство, чистописання та креслення, а також церковнослов'янська, латинська, грецька і російська мови. Історія, природознавство та креслення були упровадженні Навчальним комітетом при Синоді до училищного курсу лише у 1906 р. Кількість предметів збільшувалася поступово (у другому класі – шість предметів, третьому – дев'ять, четвертому – десять). Зокрема, латинська і грецька мови та географія починали вивчатися учнями з другого класу, історія – з третього [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 33–34, 41–43, 69–70; Максимчук, 2025. С. 72].

Революційні обставини призвели до українізації у різних сферах життя, в тому числі освіти. В грудні 1918 р. Міністерство віросповідань наказало увести новий розклад занять, зокрема було запроваджено українську мову (12 уроків) та історію України (2 уроки), вчителем яких в училищі став Микола Кваснецький. Такі ж години були закріплені за російською мовою та історією Росії, а назва предмета «Географія» було замінено на «Географія України». Крім того, було наказано увести окремим предметом нову мову: німецьку або французьку. Правління училища постановило ввести німецьку, для чого було запроваджено нову посаду вчителя німецької мови [ДАВО, Ф. 517. Спр. 11. 1919. Арк. 1–2зв., 8зв.].

Училище мало власну бібліотеку, яка навіть в умовах евакуації в 1917 р., містила 302 екземпляри книг і посібників, 102 номери журнал, 100 номерів газет, вісім географічних та шість історичних карт, п'ять анатомічних таблиць, декілька картин з географії та природознавства, колекцію мінералів зі 64 зразків [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 75].

На час навчання учні проживали в училищному гуртожитку (в 1912–13 н.р. тут проживало 168 учнів), або місті зі своїми батьками чи родичами, або винаймали місця на квартирах. Утримання гуртожитку становило основну

статтю витрат училища (12 881 руб. з 23 588 руб. витрат на заклад) [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 67–70].

Зазвичай навчальний рік починався в кінці серпня і з перервою на зимові канікули тривав до 10 травня. Екзамені займали ще близько місяця. Проте військові та революційні обставини, зокрема в губернському центрі, де події могли розвиватися досить бурхливо, негативно впливали на навчальний процес. У вчительському звіті 1917 р. було зафіксовано наступне: «1916–1917 навчальний рік був винятковий в історії Милецького духовного училища: він продовжувався з 1 вересня 1916 р. по 22 березня 1917 р. з довгими перервами з 1 грудня 1916 р. по 19 лютого 1917 р. На час перерви, коли учні були відпущені додому, вони отримали додому по кожному предметові завдання, які відповідали їхнім силам і пізнанням і притому в мінімальному об'ємі, причому була роз'яснена учням необхідність виконання цієї... роботи» [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 11–47].

Погіршення економічної ситуації в державі особливо боляче вдарило по матеріальному становищу учнів. У зв'язку з цим, коли в 1916–17 н.р. училище отримало 7 500 руб. асигнувань від Синоду, правління училища вирішило виділити 30-ти сиротам по 150 руб. і 30-ти найбіднішим учням по 100 руб. 1 209 руб., які залишилися, пішли на: 1) квартплату деяких учнів, 2) окремі потреби тих учнів, які жили на той момент в гуртожитку [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 13–13зв.].

Напередодні та під час Першої світової війни навчальні предмети вели відповідно до програм і підручників, затверджених Навчальним комітетом при Синоді, тобто були підпорядковані освітнім та церковним цілям [Максимчук, 2025. С. 71]. Завдяки звітам викладачів цього періоду можна чітко зрозуміти, що і як саме вчили.

Церковний спів як предмет в училищі викладався в кожному класі і був одним з центральних. Його вивчення включало усі церковні служби. Особливу увагу було приділено «восьмиголоссю» («осьмогласие») та співу «по квадратній ноті». Від першого класу учні знайомилися з нотами. Вже в четвертому класі учні вивчали композиції «духовних композиторів»: Архангельського, Львова та ін. Співали також патріотичні пісні та гімни [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 1–3].

Для вивчення латинської мови з другого класу використовували затверджений Навчальним комітетом при Синоді посібник М. Михайловського «Латинская грамматика для духовных училищ (этимология и синтаксис)». У другому класі при чотирьохтижневих уроках вивчали правила читання та письма, частини мови, заучували форми відмінювання. Також заучували слова відповідних параграфів посібника. Записували переклад російських фраз на класній дошці та в зошитах. У третьому класі при трьохтижневих уроках спочатку повторювали матеріали з попереднього класу, ознайомлювалися з правильними і неправильними дієсловами, заучували латинські назви граматичних термінів, перекладали уривки текстів. У четвертому класі при

трьохтижневих уроках повторювали матеріали попередніх класів, після того вивчали синтаксичні правила латинської мови, читали та перекладали з посібника, зокрема дві біографії: Мільтідата та Арістіда [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 4–4зв.].

Вивчення географії ґрунтувалося на використанні навчального посібника Г. Іванова «Начальный курс географии» (частини I, II і III). У другому класі учнів ознайомлювали з відомостями про градусну сітку, глобус, карти півкуль, небесних тіл, географічні пояси, відмінностями їх природи, життя і занять людей в них. Потім відбувалося вивчення частин світу: розташування, величина, уклад, клімат, флора та фауна, населення, держави і колонії. Особливий акцент вчитель робив на країни, з якими були або кордони, або спільні політичні інтереси Російської імперії (Японія, Китай, Індія, Персія, Туреччина). Як практичну методику використовували малювання карт континентів. Третій клас починався з вивчення загальних рис Європи, та її держав за планом: кордони, устрій, поверхня, населення, промисловість, освіта, найважливіші міста і колонії. Вчитель розумів актуальність політичних процесів, тому у зв'язку з Балканськими війнами та фокусуванням міжнародної політики на цьому регіоні, звертали особливу увагу на ці держави [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 4зв.–5].

Методика навчання предметів змінилася несуттєво у 1916–1917 н.р. Для мовних предметів переважно використовували читання, заучування, переписування та диктування [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 6–6зв.]. Кожного навчального року складали теми для творів з більшості предметів. Вони повинні були носити актуальний характер. Наприклад, у 1916–17 н.р. з російської мови були визначені такі теми: «Останні дні мого перебування перед евакуацією в рідному селі», «Осінь і весна в житті учня», «Як я провів свята Різдва (у формі листа до товариша)» тощо. Особливу увагу заслуговує тема твору з історії – «Геройський подвиг Кочубея та Іскри» [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 27]. Окрім того, з історії писали твори на такі теми: «Обрання на царство Михайла Феодоровича Романова у зв'язку з історією роду бояр Романових і пояснення симпатій російського народу до Романових в 1613 році», «Літописні оповіді про посольства до князя Володимира з пропозицією прийняти віру», «Патріарх Єрмоген и його служіння Церкві та державі в епоху міжцарів'я» [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 68–68зв.]. Загалом, історія як предмет служила інструментом реалізації політичних, зокрема русифікаційних та пропагандистських, цілей серед учнів.

Навчання історії, яке відбувалося в третьому і четвертому класах, було зорієнтоване на формування уявлення в учнів безперервного процесу російського державотворення та було тісно пов'язане з церковною історією. Зокрема, вчитель цього предмету так звітував про свою роботу в третьому класі: «...після коротких відомостей про наших предків-слов'ян учні познайомилися з головними подіями нашої історії, починаючи від моменту заснування російської держави і закінчуючи Св. Стефаном, першим єпископом Пермським. Учні ж 4

класу познайомилися з подіями вітчизняної історії починаючи з періоду Смути на Русі і завершуючи головними подіями царювання імператора Ніколая II». Для навчання історії використовувалися посібники «Вітчизняна історія» А. Обтелтеранського для учнів 4 класу і А. Черткова – 3 класу [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 39, 49зв.].

Арифметика була одним з головним практичних предметів. Її вивчення у першому класі включало опанування номерації, дій з цілими числами, таблиці російських мір, виконання задач на вираховування часу тощо. У другому класі навчали розкладання чисел на прості множники, знаходження найбільшого спільного дільника, найменшого кратного числа, прості дроби, дії з ними. У третьому класі вивчали десяткові дроби. У четвертому класі, окрім іншого, відбувалося знайомство з метричною системою, квадратними та кубічними мірами [ДАВО, Ф. 517. Спр. 13. 1914–1918. Арк. 9зв.–10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Милецьке духовне училище прожило завершальну сторінку своєї історії у 1914–1919 рр. Цей етап його розвитку був зумовлений воєнний обставинами: евакуацією, ускладненням матеріального становища як вчителів, так і учнів, потребою співпрацювати з різними військово-політичними силами тощо.

Вчителями училища були випускники семінарій, академій та світських навчальних закладів. У визначений період помер керівник училища, тому на дві ключові посади було призначено нових людей, які були вчителями тут до цього. Це свідчить про прагнення керівництва зберегти тяглість традицій та функціонування училища. Вчителі забезпечували навчання предметів як церковно-релігійного, так і наукового характеру. Можна зауважити зростання частки предметів нецерковного характеру у цей період, зокрема появу української мови та історії України, що було пов'язано зі спробами УНР українізувати духовну освіту. Разом з тим, частка церковно-релігійних предметів залишалася практично незмінною, що спричиняло посилення навантаження на учнів. Методика навчання предметів ґрунтувалася на консервативних підходах: заучування, переписування, читання.

Учні Милецького училища були переважно вихідцями з сіл, синами церковних діячів Ковельського, Володимир-Волинського та Луцького повітів 9–15 років. Евакуація та інші воєнні фактори були суттєвими викликами для учнів. Загострення ситуації в середині 1919 р. призвело по суті до паралічу діяльності училища.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні історії інших духовних училищ регіону і подальшої долі викладачів та учнів училища, а також розвитку методики навчання у навчальних закладах цього періоду.

Література

1. Борщевич В. Православне духовенство Волині у міжвоєнний період: етапи формування, тенденції розвитку. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. № 17. С. 249–256.

2. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 517. Мілецьке духовне училище, містечко Маціов Ковельського повіту Волинської губернії, 1890–1920 рр. Оп. 1. Спр. 1; Спр. 9; Спр. 11; Спр. 12; Спр. 13; Спр. 14; Спр. 15.
3. Максимчук О. Система духовної освіти в Київській єпархії XIX – початку XX ст.: становлення та трансформації.: дис. ... д-ра філософії: 07.00.01. Умань, 2025. 307 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/18243>.
4. Прищепа О. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010. 287 с.
5. Рожко В. Мілецьке духовне училище: (документи з фонду Держархіву Волинської області). *Документально-художня проза про Першу світову війну*: матеріали і тези доповідей та повідомлень міжнародної науково-теоретичної конференції, 23–26 жовтня 1994 р.: присвяч. 80-річчю Першої світової війни. Луцьк, 1994. С. 188.
6. Рудницька Н. Система освіти у Волинській губернії на початку XX ст. *Житомирщина: минуле, сьогодення, поступ у майбутнє*. Науковий збірник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. 2007. Вип. 1. С. 51–58.
7. Скакальська І. Відомі постаті Кременецької духовної семінарії 20–30-х років XX ст. *Україна–Європа–Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 8. С. 226–231.
8. Тарасенко О. Повітові духовні училища Чернігівської єпархії (XIX – початок XX ст.). *Сіверянський літопис*. 2010. № 6. С. 123–136. doi.org/10.5281/zenodo.5802193.

References

1. Borshcheych, V. (2008). Pravoslavne dukhovenstvo Volyni u mizhvoienniy period: etapy formuvannya, tendentsii rozvytku [Orthodox clergy of Volhynia in the interwar period: stages of formation, development trends]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 17, 249–256 (in Ukrainian).
2. Derzhavniy arkhiv Volynskoi oblasti [DAVO]. F. 517. Myletske dukhovne uchylyshche, mistechko Matsiov Kovelskoho povitu Volynskoi hubernii, 1890–1920 rr. [F. 517. Myltsi theological school, the town of Matsiov, Kovel County, Volyn Province, 1890–1920]. Op. 1. Spr. 1; Spr. 9; Spr. 11; Spr. 12; Spr. 13; Spr. 14; Spr. 15 (in Russian).
3. Maksymchuk, O. (2025). Systema dukhovnoi osvity v Kyivskii yeparkhii XIX – pochatku XX st.: stanovlennia ta transformatsii [The system of spiritual education in the Kyiv diocese in the XIX – early XX centuries: formation and transformation]: dys. ... d-ra filosofii: 07.00.01. Uman, 307 p. Retrieved from: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/18243> (in Ukrainian).
4. Pryshchepa, O. (2010). *Mista Volyni u druiii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Cities of Volhynia in the second half of the XIX – early XX centuries]. Rivne: PP DM. (in Ukrainian).

5. Rozhko, V. (October, 1994). Miletske dukhovne uchylyshche: (dokumenty z fondu Derzharkhivu Volynskoi oblasti). [Miltsi theological school: (documents from the collection of the State Archives of Volyn Region)]. *Dokumentalno-khudozhnia proza pro Pershu svitovu viinu: materialy i tezy dopovidei ta povidomlen mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii: prysviach. 80-richchiu Pershoi svitovoi viiny*. Lutsk, p. 188 (in Ukrainian).
6. Rudnytska, N. (2007). Systema osvity u Volynskii hubernii na pochatku XX st. [The education system in the Volyn province at the beginning of the XX century]. *Zhytomyrshchyna: mynule, sohodennia, postup u maibutnie*. Naukovyi zbirnyk. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I.Franka, Vyp. 1, 51–58 (in Ukrainian).
7. Skakalska, I. (2011). Vidomi postati Kremenetskoi dukhovnoi seminarii 20–30-kh rokiv KhKh st. [Famous figures of the Kremenets theological seminary of the 20s–30s of the XX century]. *Ukraina–levropa–Svit*. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 8, 226–231 (in Ukrainian).
8. Tarasenko, O. (2010). Povitovi dukhovni uchylyshcha Chernihivskoi yeparkhii (XIX – pochatok XX st.) [County theological schools of the Chernihiv eparchy (XIX – early XX centuries)]. *Siverianskyi litopys*, 6, 123–136. doi.org/10.5281/zenodo.5802193 (in Ukrainian).